

Секцыя 1

МАСТАЦКІ СВЕТ ТВОРАЎ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА

Жанна Белакурская (Мінск, Беларусь)

Валерый Белакурскі (Мінск, Беларусь)

СЕНТЭНЦЫЯК АДЛЮСТРАВАННЕ ФІЛАСОФСКАГА СВЕТАПОГЛЯДУ ЯКУБА КОЛАСА

У кантэксце мастацкага твора сентэнцыі ўяўляюць сабой пэўныя абагульненні, якія часта толькі ўскосна звязаныя з фармальна-змястоўнай пабудовай тэксту.

Прадметам нашага даследавання з'яўляюцца сентэнцыі, эксцэпціраваныя з ранніх праявічых твораў Якуба Коласа [1]. Сярод 77 апавяданняў сентэнцыі адзначаны ў 31-ым, што складае каля 42% і сведчыць не толькі пра высокую ступень частотнасці такіх моўных канструкцый, але і пра іх камунікатыўную неабходнасць як канстытуэнтаў тэксту.

Незалежна ад таго, выражаны яны словамі аўтара-апавядальніка, Якуба Коласа, ці ўкладзены ў вусны героя, іх адметнасць заключаецца ў тым, што спараджэнне сентэнцыі абумоўлена ўнутранымі імпульсамі пісьменніка-філосафа, яго імкненнем не толькі актуалізаваць тую ці іншую інфармацыю, але і выявіць яе глыбінны сэнс. У выніку такая інфармацыя набывае канцэптואльны змест, адлюстроўваючы не толькі прычынна-вынікавыя сувязі паміж з'явамі, але і ўказваючы на іх значнасць у культурным жыцці індывідуума і народа ў цэлым у кантэксце эпохі.

Сентэнцыі ў ранніх творах Якуба Коласа не столькі звязаны з тэмай паведамлення, колькі іх наяўнасць сведчыць пра імкненне пісьменніка ў іх і праз іх выявіць асноўную думку – ідэю твора – шляхам пераадолення быццёва-павярхоўнага разумення той ці іншай падзеі ці з'явы, надаць ёй эстэтыка-пазнавальнае, агульначалавечае, у шырокім сэнсе філасофскае гучанне.

Гэта дасягаецца дзякуючы здольнасці моўных адзінак нарошчваць дадатковыя сэнсы, спараджаць асацыятыўныя і канатацыйныя значэнні.

Сентэнцыі разнастайныя як па структуры, семантыцы, так і прагматычнай накіраванасці. Найчасцей гэта адзін ці некалькі абзацаў

(апавяданні “У горадзе”, “Сірата Юрка”, “Старасць не радасць”, “У старых дубах”, “Як выдумляюцца страхі”, “Ручай”, “Першыя асеннія ночы” і інш.). Зрэдку аўтарскі пункт погляду выкладаецца адным-двума сказамі: “Палеская вёска”, “Могілка”, “Палессе” і інш.

У некаторых выпадках сентэнцыі займаюць цэлае або амаль цэлае апавяданне, што сведчыць пра імкненне пісьменніка разгорнута, максімальна поўна і дакладна выказаць сваю пазіцыю (апавяданні “Канец зімы”, “Асеннія ясныя дні”, “Каля возера ўночы”, “Думкі ў дарозе”, “Паўлюковы думкі” і інш.).

У кантэксце мастацкага твора сентэнцыі ўводзяцца аўтарам звычайна ў яго пачатак ці канец, адносна рэдка – у сярэдзіну апавядання. І гэта не выпадкова, паколькі пачатак мастацкага твора важны не толькі для аўтара, але і найперш для чытача. Менавіта пачатак уводзіць сістэму каардынат, адсюль пачынаецца развіццё галоўных змястоўных тэкставых універсальных. Напрыклад: “Далёкае неба, сіняе неба!” (“Думкі ў дарозе”), “О мой родны край!” (“Думкі ў дарозе!”), “А была і яго пара!” (“Старасць не радасць”), “Гуляйце, дзеткі!” (“Вясна”), “Што за песні спяваеш ты, вецер?” (“Мяцеліца”) і інш.

Займаючы самастойнае месца ў кантэксце апавяданняў, сентэнцыі набываюць рысы аўтасемантыі, якая праяўляецца як на графічным, так і на лексічным і кампазіцыйным узроўнях. Незалежны характар сентэнцый у дачыненні да канстытуэнтаў тэксту графічна праяўляецца праз вылучэнне абзацаў, якія ўказваюць на самастойнасць кавалка выказвання, яго пэўную ізаляванасць, закончанасць у сэнсавым і структурным планах. Акрамя таго, абзац як кампазіцыйна-сэнсавая і экспрэсіўна-стылістычная адзінка служыць для пераходу ад адной думкі да другой, ствараючы асобую напружанасць дзеяння. Дзякуючы перапынку ў лагічнай аднароднасці тэксту, абзац спрыяе павышэнню цікавасці да зместу паведамлення, мабілізуе творчую актыўнасць да ўспрыняцця прачытанага.

Звернемся да прыкладу – апавядання “Паўлюковы думкі” [1, 24]. Сентэнцыі, уключаныя ў змест апавядання, займаюць два абзацы. Першая сентэнцыя пачынаецца клічным сказам “Мой моцны божа!”, які выконвае ролю зачыну – арганізуючага сінтаксічнага цэнтра выказвання. Далей ідуць два пыталныя сказы, першы з іх Якуб Колас афармляе пыталнікам, другі – кропкай, але ў ім таксама заключаецца ўскоснае пытанне.

Урывац не проста механічнае аб’яднанне сказаў, пералік выпадковых малюнкаў жыцця, вясковага побыту. Ён цэласны дзякуючы выражаным у ім аўтарскім адносінам. Роздум Якуба Коласа аб несправядлівасці жыцця выражаны 2 клічнымі, 5 апавядальнымі і

4 пыталымі сказамі, якія цесна аб'ядноўваюцца не толькі ланцужковай сувяззю, але і агульнай мэтаўстаноўкай аўтара, які эмацыянальна, з горыччу і болям апісвае жыццё бедных людзей, вымушаных цяжкай працай, крывам і потам здабываць свой хлеб.

Аўтарская пазіцыя пакладзена ў аснову мікратэмы выказвання, заключанай у межы складанага сінтаксічнага цэлага.

Другі кавалак апавядання – наступная сентэнцыя і наступнае складанае сінтаксічнае цэлае – пачынаецца клічным сказам “*Як гляну я на жыццё людское!*”. Завяршаецца выказванне таксама клічнай канструкцыяй: “*Забілі мужыка, скалечылі яго душу, адабралі ад яго вобраз твой, божа!*”

Сказы, якія завяршаюць мікратэму сентэнцыі, звычайна носяць абагульнена-пазнавальны характар. Яны рэтраспектыўна прывязаны да папярэдняй інфармацыі. Значная іх колькасць мае патэнцыяльную магчымасць узвышацца да ўзроўню абстракцыі. Напрыклад: “*Адно толькі чуецца ў гэтых думках – старасць, чуецца ў іх смутак, бо цяжка стаяць над магілаю свайго жыцця і пазіраць на яго разваліны*” (“Старасць не радасць”) [1, 96], “*Працавітае стварэнне – мурашка. Многа чаго ёсць навучыцца ў яе гультаю*” (“Мурашкі”) [1, 218], “*Праўда, і мяне можа зламаць бура і цяпер: няма на свеце такое сілы, над каторай не было б большае сілы*” (“Дуб і чароціна”) [1, 219] і інш.

З лексічнага боку незалежнасць коласаўскіх сентэнцый у большую чаргу праяўляецца адсутнасцю паўтораў слоў ці словазлучэнняў (літаральных ці сінанімічных) у лексічным арсенале апавяданняў. З граматычнага боку – адсутнасцю пабудовы выказвання. Са змястоўнага боку – у разгорнутых выказваннях у выглядзе абагульненняў, падагульненняў, заключэнняў ці выказванняў найперш павучальна-пазнавальнага характару.

Семантыка коласаўскіх сентэнцый з аднаго боку абумоўлена тэмамі і ідэямі яго ранніх твораў, з другога – светапоглядам пісьменніка, яго жаданнем адлюстраваць тагачаснае жыццё чалавека ў межах універсальнай іерархічнай сістэмы сусвету.

Асноўныя тэмы выказванняў – гэта сакральныя знакавыя архетыпы: Бог, неба, родны край, дарога, лес, вецер; разважанні на тэму добра і зла, сэнсу чалавечага жыцця; прырода, прыродныя з'явы, поры года.

Якуб Колас, які сфарміраваўся як сялянскі дэмакрат, дзеяч нацыянальнага Адраджэння пачатку ХХ стагоддзя, быў выхаваны на прынцыпах хрысціянскага гуманізму, хрысціянскай маралі і дэмакратызацыі. Хрысціянскі пафас пісьменніка выяўляецца найперш у сентэнцыях, якія пачынаюцца са зварота да Бога: “*Мой моцны божа!*”

(“Паўлюковы думкі”) [1, 24] ці ў кантэксте якіх упамінаецца прыметнік *божы* (божы свет, божая прырода і інш.).

Аднак гэта не чыста рэалістычнае пакланенне богу, а хутчэй эстэтычнае светаўспрыманне, толькі ў аснову сентэнцый пакладзена хрысціянская філасофія жыцця (У. Конан), якая прынцыпова не дагматычная, а творчая.

“Усім ты даў заповедзь – вялікую заповедзь – у цяжкой працы, потам крывавым даставаць хлеб свой. Чаму ж не ўсе людзі працуюць? Чаму адны знялі ярмо з свае шыі і ўзлажылі яго на шыі другіх? Гляну я на пчолак, на мурашчак. Як яны працуюць! І ўсе яны пораўне карыстаюць, сваю працу. Няўжо ж ты, божачка, пчале і мурашцы даў большы розум і душу, як чалавеку?” (“Паўлюковы думкі”) [1, 24].

Філасофскі светапогляд пісьменніка, яго роздум аб справядлівасці чалавечага існавання сфарміраваліся ва ўмовах цеснай сувязі з сялянскім жыццём. Адсюль адлюстраванне ў лірычных сентэнцыях-маналогам імкненняў і мэт простага чалавека, яго нялёгкага існавання на роднай зямлі.

“О мой родны край! Поруч з галытваю ходзіць роскаш і багацце; разам з людскімі слязьмі мяшаюцца панскія вальсы, льюцца вясёлыя галасы песень, грыміць музыка з панскага саду; разам з мужыцкім потам цякуць дарагія віны” (“Думкі ў дарозе”) [1, 16–17].

У аснову ранніх апавяданняў Якуба Коласа пакладзена народная мараль, сістэма хрысціянскіх каштоўнасцей: жыццё – дар божы, галоўнае прызначэнне чалавека – выхаванне дзяцей, захаванне свайго роду, духоўнае развіццё чалавека, услаўленне працавітасці, гаспадарлівасці, беражлівасці, узаемадапамогі і добразычлівасці ва ўзаемаадносінах паміж людзьмі.

Менавіта на гэтым грунтуецца сентэнцыі Якуба Коласа. узведзеныя на ўзровень філасофскага абагульнення.

Сентэнцыі Якуба Коласа напоўнены не абстрактнымі філасофскімі катэгорыямі, а спрадвечнымі думкамі беларускага селяніна, выказанымі часам алегарычна, напрыклад, аб злучнасці **быцця** і **небыцця**: *“А неба! Далёкае, няведамае, сіняе неба! Тысячы. мільёны гадоў пазіраеш ты. без болю, без трывогі, пазіраеш на ўсіх роўна: на чалавека, на звера, на птушку, на самую меншую мушку, на жывых і нежывых, на нашу бедную зямлю, на зямлю, прагноеную людскімі трупамі, залітую крывёю і горкімі слязьмі сіраты народа”* (“Думкі ў дарозе”) [1, 15], аб **сэнсе жыцця**: *“Гуляйце, дзеткі! Разумна гуляйце, прыглядайцеся да жыцця божлага свету: няхай вучыць ён вас, як жыць, як зрабіць вашу сілу разумнаю сілаю, каб непрыяцелі вашы не здалелі вас, не пабілі вас у адзіночку. Цяпер ваш час, гуляйце, набірайцеся сілы. Няхай шчыра*

свеціць вам сонца, няхай не зарастае дарога ваша дзікаю травой, як зарасла дарога вашых бацькоў. Няхай шырэі і далей пазірае вока ваша на божы свет, на саміх сябе” (“Вясна”) [1, 215], **аб праве на жыццё**: “Чалавек – тое ж божжае стварэнне, толькі сама разумнае між усімі, і кожнае стварэнне мае такое ж права на жыццё, як чалавек. І той чалавек, каторы адбірае права гэта ад другіх, уніжае сам сябе. Дык не адбірайце ж, дзеці, таго права, каторае дано і вам, і іншаму стварэнню божжага свету. Ніколі не марнуйце чужога жыцця і шчасця”. (“Якую карысьць прыносяць нам птушкі”) [1, 247], **аб месцы сярод людзей і ў свеце**: “Ты баішся жыцця, затым ты і слабая. Ты выбіраеш мяккі грунт, каб не так трудна было барыздзіць зямлю сваім карэннем. Усім ты хочаш унаровіць, ка ўсякаму ты падыходзіш хітрасцю, і змалку прывыкла ты гнуцца. А калі хто гнецца, тым ён паказвае сваю слабасць і поўнае непаважэнне к сабе. А хто не паважае сябе, таго і другія не паважаюць, папіхаюць ім, як хочуць. Ты прывыкла да лёгкага жыцця і ўсё надзею кладзеш на другіх. А хто не надзеецца на сябе, той цягам бывае слабы. А я змалку надзееўся толькі на свае сілы і на сілы зямлі і сонца. Змалку навучыўся сам памагаць сабе. Нікому я не гнуўся. Лепей зламацца сусім, чым гнуцца ўсякай сіле. Мы, дубы, так і робім: або ломімся, або выжываем. Затое, як хто з нас захаввае сваё жыццё, тады нікога не баімося. Праўда, і мяне можа зламаць бура і цяпер: няма на свеце такога сілы, над каторай не было б большае сілы”. (“Дуб і чароціна”) [1, 218–219].

У аснову выказванняў Якуба Коласа, прысвечаных прыродзе, прыродным з’явам, расліннаму і жывёльнаму свету, пакладзена ідэя філасофскага пантэізму. Як адзначае Т. Шамякіна, “коласаўскі пантэізм характэрны для ўсёй яго творчасці, – гэта пазнанне Нябачнага праз бачнае, Бога праз розныя прыродныя з’явы” [3, 138].

Прырода і чалавек, паводле Якуба Коласа, складаюць дыялектычнае адзінства. І гэта ўзнімае коласаўскія сентэнцыі на прынцыпова новы ўзровень спасціжэння існасці. “Але многа цікавага пачуе той, хто ўмее чытаць кнігу божай прыроды, божжага свету, хто цяміць і разбірае іх мову” (“Ручай”) [1, 224].

Светапоглядныя асновы творчасці Якуба Коласа, паводле У. Конана, складаюць беларускі варыянт філасофіі жыцця, г. зн. інтуітыўнае і вобразнае пазнанне, запрагмаванае на разгадку сутнасці асабістага і грамадскага быцця чалавека ў свеце [2, 106].

“Далёкае неба, сіняе неба! Чаму не дасі адказу на нашу пакуту, на нашы надзеі, на нашы блуканні? Чаму не асушыш нашы горкія слёзы? Не супакойш хворую душу і сэрца? Чаму не папаліш агнём справядлівым

таго ліхога звера, што сее заразу, топча праўду і носіць няшчасце на нашай зямлі?” (“Думкі ў дарозе”) [1, 15].

Такім чынам, сентэнцыі ў коласаўскіх апавяданнях маюць характар мікра/макра адступлення, яны праспектыўна ці рэтраспектыўна ўплецены ў змястоўную тканіну апавядання.

Раз'ядноўваючы ў пэўнай ступені з'явы, факты, перарываючы паслядоўнасць выказвання, спыняючы рух фабулы, яны падымаюць апісаныя факты на ўзровень абагульнення, надаючы ім тым самым агульначалавечы, філасофскі, змест.

Якуб Колас стаў пачынальнікам новай мастацка-эстэтычнай формы, змястоўная сутнасць якой у акумуляцыі назапашанага чалавечага вопыту, у тым ліку духоўна-маральнага і эстэтыкапазнавальнага.

Сентэнцыі пісьменніка – гэта разгорнутыя афарыстычныя выказванні, якія маюць права на самастойнае існаванне. Іх можна выключыць з кантэксту, пры гэтым іх мастацкая вартасць ніколі не зменіцца. Сентэнцыі – адметная стылёвая рыса творчай манеры пісьменніка, неабходны прыём арганізацыі коласаўскага мастацкага тэксту, які дазваляе пранікнуць праз яго паверхневую структуру ў імпліцытны змест твора. Яны забяспечваюць больш глыбокае развіццё змястоўна-канцэптуальнай інфармацыі ў яе нацыянальна-адметным абліччы. У іх і праз іх Якуб Колас-філосаф змог пераадолець суб'ектыўна-імпліцытную пачуццёвасць Коласа-пісьменніка.

Літаратура:

1. Колас Якуб. Збор твораў: У 14 т. – Т. 4. Апавяданні 1906–1917 гг. – Мн.: Маст. літ. – 1973. – 352 с.
2. Конан У. Філасофскія погляды Якуба Коласа: пастаноўка праблемы. – Каласавіны. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2007 – 196 с.
3. Шамякіна Т. І. Беларуская класічная літаратура і міфалогія. Манаграфія. – Мн.: БДУ, – 2001. – 182 с.